

Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej 1917-1918 a działalność misyjna

Kamila Pawełczyk-Dura

pawelczyk.kamila@wp.pl

Doktor nauk humanistycznych w zakresie religioznawstwa. Autorka monografii *Rosyjskie prawosławie w okresie wczesnosowieckim (1917-1927)*, Lublin 2014. Zainteresowania badawcze autorki oscylują wokół historii rosyjskiego prawosławia, głównie w okresie sowieckim, funkcjonowania Kościołów w przestrzeni państw totalitarnych oraz rosyjskiej myśli religijnej, politycznej i społecznej.

Uroczyste otwarcie prac Soboru Lokalnego Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej odbyło się 15 sierpnia 1917 roku. Spotkanie delegatów rozpoczęto nabożeństwem w kremłowskim Soborze Uspienskim. Mszę odprawił honorowy członek Soboru, siedemdziesięcioletni metropolita kijowski i halicki Władimir (Bogojawlienski). Wzięli w niej udział wszyscy delegaci soborowi oraz przedstawiciele władz państwowych – przewodniczący Rady Ministrów Aleksander Kierieński, minister spraw wewnętrznych Nikołaj Awksientiew oraz minister do spraw wyznań Anton Kartaszow¹, który tak wspominał ten dzień:

„Po zakończeniu liturgii metropolita Władimir przeczytał posłanie Świątobliwego Synodu o otwarciu Soboru, po czym duchowieństwo i pozostali zebrani wyszli na plac kremłow-

¹ Государственный архив Российской Федерации (dalej: ГАРФ), *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Грамота Синода об открытии Собора, планы и описание торжественной службы посвященной открытию Собора, тексты приветственных речей поздравленных молитв*, zesp. 3431, inw. 1, sygn. 2, k. 1-22; Российский государственный исторический архив, *Священный Собор Православной Российской Церкви, Об открытии Всероссийского Поместного Собора*, zesp. 833, inw. 1, sygn. 54, k. 1-34.

ski w oczekiwaniu na procesję. Czekał już tam na nich zastęp chorągwi ze wszystkich części Moskwy. W trzydziestu trzech świątyniach, równolegle z centralnym nabożeństwem, odprawiano msze, po których wszystkie procesje podążały w jednym kierunku – na Kreml. Wspólna procesja udała się od Monasteru Czudowskiego, przez wrota Wieży Spasskiej na Plac Czerwony, na *Łobnoje miasto* (...). Cały Kreml wypełniony był dziesiątkami tysięcy ludzi (...)”².

16 sierpnia 1917 roku, po nabożeństwie w Cerkwi Chrystusa Zbawiciela, nastąpiło otwarcie pierwszej sesji posiedzeń. Miejszem obrad wybrano Dom Diecezjalny № 6 na Lichowym Rogu, wybudowany za czasów metropolitów Władimira (Bogojawlińskiego) i Makarego (Newskiego) dla celów pracy misjonarskiej diecezji moskiewskiej³. Wnętrze predestynowało budynek do pełnienia funkcji sali prelekcyjnej. Obrady odbywały się w cerkwi, pełniącej funkcję auli. Podzielono ją na dwa sektory: pierwszy w obrębie ikonostasu, drugi w tylnej części świątyni. Podział ten stanowił jednocześnie rozgraniczenie obradujących. Wyższe duchowieństwo – później na czele z patriarchą – zasiadało na ławach przed ołtarzem, plecami do ikonostasu. Nawa była wypełniona miejscami pozostałych uczestników Soboru, tworzących półkole skupione wokół ław arcybiskupich⁴. Wspomniany wyżej Kartaszow pisał:

„Widok był nadzwyczajny. Nigdy jeszcze Rosja nie widziała takiej ilości biskupów obradujących wspólnie. Było ich około osiemdziesięciu (...). Po krótkiej modlitwie usiedli na przycoto-

² А.В. Карташев, *Революция и Собор 1917-1918 годов*, „Богословская мысль”, nr 7, 1942, s. 89. Ze względu na sposób ujęcia problematyki w niniejszym artykule zrezygnowano ze szczegółowego opisywania wydarzeń politycznych, jakie rozgrywały się w państwie Romanowów w roku 1917.

³ Иакинф (Дестивель), *Поместный Собор Российской Православной Церкви 1917-1918 гг. и принцип соборности*, Moskwa 2008, s. 110; *Зодчие Москвы времени эклектики, модерна и неоклассицизма (1830-е -1917 годы)*. *Иллюстрированный биографический словарь*, Moskwa 1998, s. 60; Е.А. Данченко, М.М. Красилин, *Материалы к словарю иконописцев XVII-XX веков (по данным обследований церковных и других коллекций 1973-1993 гг.)*, Moskwa 1994, s. 14-15. Opracowanie projektu budynku powierzono znanemu wówczas w Moskwie architektowi Piotrowi Winogradowowi. Całość gmachu podzielili na dwie funkcjonalne części: administracyjną, będącą materialnym zapleczem działalności misjonarskiej i świątynną. Organizację przestrzeni wnętrza świątyni pod wezwaniem świętego księcia Włodzimierza pozostawiono Wasilijowi Gurjanowi. Dziełem tego człowieka, wybitnego rosyjskiego pisarza ikon i restauratora – był ikonostas.

⁴ А.В. Карташев, *Революция и Собор...*, dz. cyt., s. 91.

wanych specjalnie miejscach w tylnej części świątyni, w trzech rzędach. Za nimi i obok nich usiedli prezbiterzy oraz członkowie Soboru w dowolnej kolejności. Dalej siedzieli lub stali pozostali deputaci. Wydawało się wtedy, że nie było ich zbyt wielu. Między amboną a centrum stała trybuna dla mówców, stojących plecami do ołtarza i twarzami do zebranych”⁵.

W Soborze udział wzięło pięciuset sześćdziesięciu czterech delegatów⁶, w tym: dziewięciu członków zreformowanego Świątobliwego Synodu (trzech metropolitów, dwóch biskupów, jeden protoprezbiter i trzech protoprezbiterów), siedemdziesięciu trzech arcybiskupów diecezjalnych i jeden biskup, trzystu trzydziestu przedstawicieli diecezjalnych, jedenastu mandatariuszy z wikariatów, namiestnicy czterech ławr, czterej zwierzchnicy najważniejszych monasterów, dwunastu mnichów, dwóch protoprezbiterów, dziesięciu reprezentantów armii i floty, piętnastu reprezentantów duchowieństwa wojskowego, jedenastu jednowierców, sześćdziesięciu dwóch członków Rady Przed-soborowej, dwunastu delegatów akademii teologicznych, trzynastu przedstawicieli Akademii Nauk i uczelni wyższych, dwudziestu członków Dumy i Rady Państwa, dwóch przedstawicieli Cerkwi lokalnych. W sumie w Soborze uczestniczyło stu pięćdziesięciu członków stałych i czterystu trzydziestu czterech delegatów wybranych z regionów⁷.

⁵ Tamże, s. 90. Пор. Евгений (Сосунцов), *Всероссийский Поместный Собор. Письмо второе (открытое Собора, выборы президиума и избрание ответов)*, [w:] В.Н. Воробьев (red.), *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, Москва 2009, s. 79; Георгий (Помако), *Письма с Собора. Письмо второе*, [w:] В.Н. Воробьев (red.), *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, Москва 2009, s. 118-120; С.П. Руднев, *Всероссийский Церковный Собор и избрание и поставление святейшего Тихона, Патриарха Московского и Всея России*, [w:] В.Н. Воробьев (red.), *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, Москва 2009, s. 399.

⁶ *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния*, Москва 1994, т. 1, s. 60-133.

⁷ Tamże, s. 97-118. Пор. Н.А. Кривошеева, *Русские эмигранты – члены Поместного Собора 1917-1918 гг.*, [w:] В.Н. Воробьев (red.), *XVIII Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского Богословского Института. Материалы*, Москва 2008, s. 227-230; А.В. Карташев, *Революция и Собор 1917-1918 гг. (наброски для истории Русской Церкви наших дней)*, [w:] В.Н. Воробьев (red.), *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, Москва

Hierarchia tytułów i godności uczestników Soboru wskazuje na przewagę osób świeckich nad reprezentantami duchowieństwa. W Soborze uczestniczyło: dziesięciu metropolitów, siedemnastu arcybiskupów, pięćdziesięciu dwóch biskupów, dwóch protoprezbiterów, piętnastu archimandrytów, dwóch ihumenów, pięciu hieromnichów, pięciu protojerejów mitrofornych, sześćdziesięciu siedmiu protojerejów, pięćdziesięciu pięciu jerejów, dwóch archidiakonów, ośmiu diakonów, dwudziestu sześciu lektorów i dwieście dziewięćdziesiąt dziewięć osób świeckich⁸.

Wśród grupy nie-kapłanów odnaleźć można kilka postaci, które odegrały znaczną rolę w pracach Soboru. Byli to wybitni teologowie, profesorowie wyższych uczelni, filozofowie i prawnicy. Jeden z nich – Wasilij Potulow, członek Dumy – został wybrany nawet przewodniczącym sekcji zajmującej się sprawami parafii, choć funkcja ta nieformalnie była zarezerwowana tylko dla arcybiskupów⁹. Największym zaangażowaniem spośród wszystkich soborowych członków świeckich wykazywali się wykładowcy czterech akademii teologicznych. Przedstawiciele środowisk akademickich z Moskwy¹⁰, Petersburga¹¹, Kazania¹² i Kijowa¹³, znani specjaliści z teologii, historii Cerkwi i prawa kanonicznego, z racji swojego autorytetu zabierali częstokroć głos na forum soborowym, a ich poglądy wywierały ogromny wpływ na podejmowane decyzje¹⁴.

18 sierpnia 1917 roku wybrano prezydium soborowe¹⁵. Zdecydowaną większością głosów (407 na 432) zaszczytną funkcję przewodniczącego Soboru powierzono nowemu metropolicie moskiewskiemu, Tichonowi (Biełławinowi). Jego zastępcami mianowano arcybiskupów charkowskiego Antoniego (Chrapowickiego) i nowogrodzkiego Arsenija (Stadnickiego), protoprezbiterów Soboru Uspienskiego Nikołaja (Lubimowa) oraz armii i floty Georgija (Szawielskiego), profesora Uniwersytetu Moskiewskiego Jewgienija Trubieckoja i byłego przedstawiciela Dumy Michaiła Rodzianko¹⁶.

2009, s. 499-500.

⁸ Иакинф (Дестивель), *Поместный Собор...*, dz. cyt., s. 106.

⁹ *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния...*, dz. cyt., t. 1, s. 84.

¹⁰ Tamże, s. 67, 68, 72, 83, 84, 86.

¹¹ Tamże, s. 64, 70, 73, 85, 89, 91.

¹² Tamże, s. 64, 73, 75, 82, 85.

¹³ Tamże, s. 70, 74, 79, 83, 86, 88.

¹⁴ С.Л. Бычков, *Большевики против Русской Церкви. Очерки по истории Русской Церкви (1917-1941 гг.)*, Москва 2006, t. 2, s. 83-84.

¹⁵ А.В. Карташев, *Революция и Собор 1917-1918 годов...*, dz. cyt., s. 91.

¹⁶ *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния...*, dz. cyt., t. 1,

Pierwsze posiedzenia soborowe poświęcono rozpatrzeniu spraw *stricte* organizacyjnych¹⁷. Przy opracowywaniu szczegółowego rozkładu pracy soboru kierowano się zasadami regularności spotkań i intensywności działania, co potwierdziły uzyskane rezultaty¹⁸. W czasie prac Soboru Lokalnego – od 15 sierpnia 1917 do 7 września 1918 roku – odbyło się w sumie sto siedemdziesiąt spotkań w trzech sesjach. Sesja pierwsza trwała od 15 sierpnia do 9 grudnia 1917 roku¹⁹, druga w terminach od 20 stycznia 1917 roku do 7 kwietnia 1918²⁰, trzecia natomiast od 19 czerwca do 7 września 1918 roku²¹.

Wypracowany model organizacyjny zakładał pracę delegatów w dwudziestu dwóch sekcjach: prawodawczej, kadr, redakcyjnej, wyższej administracji cerkiewnej, zarządu diecezjalnego, sądu cerkiewnego, parafii, prawnego położenia Cerkwi, duszpasterstwa, kazań i świątyń, dyscypliny kościelnej, misji, jednowierców i staroobrzędowców, monasterów, uczelni teologicznych, wyższych szkół cerkiewnych, szkół parafialnych, katechizacji, własności cerkiewnej i finansów, położenia Kościoła prawosławnego na południowym Kaukazie w związku z ogłoszeniem autokefalii przez Cerkiew gruzińską, Biblii, działalności wydawniczej. Oprócz tego przy Radzie Soborowej powołano trzy niezależne referaty: ekonomiczny, prawny i do spraw kształcenia religijnego²². Spotkania na poziomie sekcji od-

s. 144; ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 18 августа 1917 года посвященного выборам председателя Собора и обсуждению вопросов о печатном органе Собора, об обращении Собора к народу с призывом к прекращению революционного движения. Материалы к протоколу*, zesp. 3431, inw. 1, sygn. 9, k. 1-62.

¹⁷ С.Л. Бычков, *Большевики против Русской Церкви...*, dz. cyt., s. 86.

¹⁸ G. Schulz, *Das Landeskonzil der Orthodoxen Kirche in Russland 1917/18 – ein unbekanntes Reformpotential*, „Kirche im Osten”, nr 23, 1995, s. 33-40.

¹⁹ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918. Обзор деяний, первая сессия*, А.Г. Кравецкий, А.А. Плетнева, Г.А. Шредер, Г. Шульц (орг.), Москва 2002; ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протоколы заседаний Собора I сессии*, zesp. 3431, inw. 1, sygn. 4, k. 1-293.

²⁰ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918. Обзор деяний, вторая сессия*, А.А. Плетнева, Г. Шульц (орг.), Москва 2001; ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протоколы заседаний Собора II сессии*, zesp. 3431, inw. 1, sygn. 5, k. 1-289.

²¹ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918. Обзор деяний, третья сессия*, А.Г. Кравецкий, Г. Шульц (орг.), Москва 2000; ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протоколы заседаний Собора III сессии*, zesp. 3431, inw. 1, sygn. 6, k. 1-190.

²² ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 22 августа 1917 года посвященного*

bywały się w poniedziałki, wtorki, czwartki i piątki. Środa i sobota były dniami posiedzeń plenarnych.

Zestawienie powyższe ilustruje szerokie spektrum zagadnień podjętych na Soborze Lokalnym. Projektowane reformy dotyczyły niemalże każdej dziedziny życia cerkiewnego. Ze względu na charakter wprowadzanych zmian, można je ogólnie podzielić na dwie grupy: administracyjne – dotyczące struktury i funkcjonowania Kościoła prawosławnego, oraz religijne – regulujące życie duchowe wiernych. Soborowe postanowienia końcowe przybierały postać powszechnie obowiązującego prawa. Przyjęte akty stanowiły podstawę budowy nowego, posynodalnego ustroju Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej²³.

W pracach oddziału misji wewnętrznej i zewnętrznej wzięło udział w sumie sześćdziesięciu dwóch członków Soboru, co stawiało tę sekcję – pod względem ogólnej liczby uczestników obrad – w randze średniej komórki soborowej²⁴. Fakt, iż większym zainteresowaniem cieszyły się kwestie reformy najmniejszej jednostki życia cerkiewnego – parafii (166 dyskutantów), ustroju wewnętrznego Kościoła prawosławnego (138 osób) czy też sprawy związane z nabożeństwami, kaznodziejstwem i świątyniami (134 członków) – wynikał w znacznej mierze ze sposobu określenia przez organy soborowe zakresu pojęciowego *misji*. Ustawodawca ukierunkowywał bowiem dyskusję na temat misji ogólnie na zagadnienia związane z organizacją i zarządzeniem instytucjami o charakterze misyjnym, strukturami misji w terenie oraz stosunkami wzajemnymi między misjonarzami a duchowieństwem

выборам в члены Соборного Совета и в отделы Собора. Материалы к протоколу, зesp. 3431, inw. 1, sygn. 13, к. 1-52; ГАРФ, Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 13 сентября 1917 года посвященного организации отделов и утверждению новых членов Собора. Материалы к протоколу, зesp. 3431, inw. 1, sygn. 18, к. 1-27. Пор. С.Г. Рункевич, Священный Собор Православной Российской Церкви в Москве 1917-1918 гг., [w:] В.Н. Воробьев (red.), Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов, Москва 2009, s. 41; Г.Л. Голубцов, Поездка на Всероссийский Церковный Московский Собор, [w:] В.Н. Воробьев (red.), Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов, Москва 2009, s. 188-190.

²³ Георгий (Ореханов), *Церковный собор и церковно-реформаторское движение*, „Журнал Московской Патриархии”, nr 12, 2000, s. 72-81; М.И. Одинцов, *Всероссийский Поместный Собор 1917-1918 гг.: споры о церковных реформах, основные решения, взаимоотношения с властью*, „Церковно-исторический вестник”, nr 8, 2001, s. 127.

²⁴ *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния...*, dz. cyt., t. 1, s. 151-152.

parafialnym. Nie przewidziano podejmowania dyskusji w tematach poświęconych sposobom pracy duszpasterskiej, monasterom, dyscyplinie cerkiewnej, rozwojowi szkolnictwa cerkiewnego czy udziału kobiet w życiu religijnym, gdyż te odgórnie przypisano pozostałym sekcjom. W ten sposób problem szeroko rozumianej misji zawężono do pytań czysto technicznych, które – z natury rzeczy – interesować mogły relatywnie wąskie grono osób²⁵.

Członkowie oddziału, próbując w trakcie kilkumiesięcznych, niekiedy zażartych dyskusji i sporów wypracować ogólny model funkcjonowania rosyjskich struktur misyjnych – włączyli się w ogólny program polityki wewnętrzno-cerkiewnej Soboru, który w każdej podejmowanej decyzji podkreślał aspekt hierarchiczności i powszechności, traktowany w ustawodawstwie soborowym jako przeciwwaga jednowładztwu kościelnemu. Zasada ta budowała tradycyjne systemy: kolegialności i autonomii na każdym poziomie zarządu. Jednocześnie wzbogacono ją o element nowoczesności, wyrażający się w udziale czynnika społecznego w ośrodkach decyzyjnych. Ideały powyższe zrealizowano w postanowieniach końcowych *O misji wewnętrznej i zewnętrznej* odnoszących się do działalności misji w terenie²⁶.

Postanowieniem Soboru najwyższą jednostką władzy tereno-wej ustanowiono diecezję²⁷. Na czele każdej diecezji stał wybierany demokratycznie przez duchowieństwo i wiernych arcybiskup, „następca świętych Apostołów, przedstawiciel Cerkwi lokalnej”²⁸. Przy osobie arcybiskupa funkcjonowały zebranie diecezjalne²⁹ i rada diecezjalna³⁰ – organy zarządu kolegialnego i kontroli arcybiskupa, a także diecezjalna Rada Misjonarska. Jej członkowie pochodzić mieli z powszechnych i demokratycznych wyborów spośród osób duchownych i świeckich, należących do grona aktywnych działaczy cerkiewnych, zaznajomionych – ze względu na specyfikę organu – z problematyką misyjną. Po-

²⁵ А. Кравецкий, *Церковная миссия в эпоху перемен (между проповедью и диалогом)*, Москва 2012, s. 10.

²⁶ Н. Поглазова, *Собор Русской Православной Церкви 1917-1918 гг. о внешней и внутренней миссии (обзор трудов Собора)*, [w:] *Миссия Церкви и современное православное миссионерство. Международная богословская конференция к 600-летию преставления святителя Стефана Пермского*, Москва 1997, s. 65-80.

²⁷ М. Muszyński, *Władza kościelna w prawosławiu rosyjskim według Soboru Lokalnego 1917-1918 r.*, [maszynopis: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego], Warszawa 2006, s. 253-262.

²⁸ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, Москва 1994, cz. 1, s. 18.

²⁹ Tamże, s. 20-25.

³⁰ Tamże, s. 25-28.

stanowienie soborowe podkreślało, że od członków misji wymaga się szczególnej wiedzy i doświadczenia. Misjonarze diecezjalni – używając określenia użytego w dokumencie – powinni posiadać wyższe wykształcenie teologiczne i przygotowanie w zakresie pracy misyjnej. Ich wybór i odwołanie z pełnionych funkcji należały do organów najwyższej władzy cerkiewnej, a więc Świętego Synodu i Najwyższej Rady Cerkiewnej, powołanych na wniosek odpowiedniego arcybiskupa diecezjalnego³¹.

Hołdując normom powszechności oraz zasadzie ściślej współpracy w zarządzie Cerkwią, odchodzono od rozwiązań systemu synodalnego, w którym arcybiskupi traktowani byli jako carscy urzędnicy, wypełniający odgórne postanowienia, przebywający w stolicy i oderwani od spraw swojej diecezji. Arcybiskup, zgodnie z tym założeniem, miał aktywnie włączyć się w nurt życia religijnego jednostki pozostającej pod jego formalną jurysdykcją. Oczekiwano, że współpracując ściśle z Radą Misjonarską, będzie koordynował działalność misji niższych jednostek zarządu cerkiewnego, a ich członkom okazywał radę i pomoc praktyczną. Misja diecezjalna miała pełnić funkcję swoistego terenowego ośrodka nadrzędnego i zaplecza misjonarsko-ewangelizacyjnego Kościoła.

Drugim szczeblem zarządu lokalnego, zgodnie z decyzjami Soboru Lokalnego, były dekanaty³². Zebrania dekanackie, rada dekanacka i dziekan, o funkcjach równoważnych odpowiednikowi diecezjalnemu – stanowiły niższy terenowy trzon administracyjny³³. Jednocześnie utworzono, bez szczegółowego określenia zakresu funkcjonowania, trzy dodatkowe jednostki administracyjne: ujezd skupiający w sobie kilka dekanatów³⁴, okręg, w skład którego wchodziło kilka ujezdów³⁵, oraz obwody, które tworzyło kilka diecezji³⁶.

Prace oddziału Misji wewnętrznej i zewnętrznej, zorientowane na prawne ustanowienie na tym poziomie zarządu cerkiewnego odpowiednich struktur misjonarskich, przebiegały dwutorowo. Z jednej strony dyskutowano nad utworzeniem misji dekanackiej, z drugiej zaś na powołaniem misji w ujezdach. Jednocześnie zaś zorganizowanie

³¹ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, Москва 1994, cz. 3, s. 45-51.

³² M. Muszyński, *Władza kościelna w prawosławiu...*, dz. cyt., s. 262-268.

³³ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*..., dz. cyt., cz. 1, s. 28-33.

³⁴ Tamże, cz. 3, s. 43.

³⁵ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, Москва 1994, cz. 4, s. 14.

³⁶ Tamże, cz. 3, s. 43.

dwóch, niemalże równorzędnych pod względem formalnym organów spotkało się z krytyką części członków sekcji, którzy wyrażali nawet wątpliwość odnośnie do konieczności tworzenia na tym poziomie jakichkolwiek misyjnych komórek organizacyjnych, wskazując na szeroki zakres kompetencyjny misji diecezjalnej i misji parafialnej³⁷.

W pierwszym projekcie postanowienia *O misji wewnętrznej i zewnętrznej* – misja dekanacka miała zostać podporządkowana dekanackiemu zebraniu osób duchownych i świeckich, którego organem wykonawczym była rada. Na tę ostatnią nałożono obowiązek ożywienia akcji kaznodziejskiej, umacniania praktyki liturgicznej, prowadzenia działalności o charakterze charytatywnym, organizowania wykładów, biesiad i spotkań poświęconych tematyce religijnej. Do zadań zebrania dekanackiego należał także wybór spośród duchowieństwa dekanackiego lub zaproszenie z zewnątrz „zawodowego” – jak pisano – misjonarza, a więc przygotowanej w tym zakresie osoby, która pozostając na utrzymaniu dekanatu pracowałaby na rzecz tutejszej misji³⁸.

Podczas 115 posiedzenia Soboru arcybiskup kołomeński i mozański Joasaf (Kallistow) wyszedł z propozycją usunięcia z końcowego postanowienia *O misji wewnętrznej i zewnętrznej* rozdziału dotyczącego misji dekanackiej. Zgromadzeni przychyliłi się do jego wniosku, co spowodowało zarzucenie idei budowy na tym szczeblu zarządu cerkiewnego struktur misyjnych³⁹. W ten sposób rozwiązano także bezpośrednio problem misji w ujezdach, gdyż dla większości obradujących, w chwili odrzucenia projektu powołania misji dekanackiej, ujezd pozostawał tym organem administracyjno-terytorialnym, który mógłby stanowić punkt przechodni między rozległymi diecezjami a nie zawsze pozostającymi z nimi w bliskich kontaktach parafiami.

Pomimo oporów niektórych członków Sobór stworzył spójny schemat organizacji misji na poziomie ujezdu. Na jej czele stanąć miał ujezdny zjazd duchowieństwa i osób świeckich z władzą wykonawczą w postaci rady. Miała być ona organem pochodzącym z wyborów, złożonym w połowie z kapłanów i w połowie z osób świeckich. Misjonarze pracujący w ujezdach, zgodnie z powyższym projektem, powinni być wybierani i odwoływani z pełnienia służby przed arcybiskupa diecezjalnego, działającego na wniosek misjonarza diecezjalnego⁴⁰.

³⁷ Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918. Обзор деяний, вторая сессия..., dz. cyt., s. 363.

³⁸ А. Кравецкий, Церковная миссия... с, dz. yt., s. 90.

³⁹ Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918. Обзор деяний, вторая сессия..., dz. cyt., s. 356-357.

⁴⁰ Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Рос-

Misja w ujezdach zajmować się miała szeroko rozumianą posługą pasterską, skupiającą się na otwieraniu kursów homiletycznych i apologetycznych, zakładaniu bractw, rozpowszechnianiu literatury religijnej. Misjonarze „zawodowi” lub – z braku środków finansowych na ich utrzymanie – osoby wyznaczone spośród duchowieństwa, o odpowiednim przygotowaniu i kwalifikacjach, zobligowani zostali odgórnie do regularnego odwiedzania parafian w ich miejscach zamieszkania, prowadzenia spotkań i wygłaszania nauk, a także pomocy duchowieństwu parafialnemu w pracy duszpasterskiej⁴¹.

Najniższą jednostką podziału administracyjnego Cerkwi rosyjskiej była parafia – podstawowa komórka podtrzymująca religijne życie wspólnotowe⁴²:

„Mianem parafii w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej definiuje się wspólnotę prawosławnych chrześcijan, składającą się z osób duchownych i świeckich, żyjących na określonym terenie i skupionych wokół świątyni, będącą częścią diecezji i znajdującą się pod kanonicznym zarządkiem biskupa diecezjalnego”⁴³.

Nominalnym zarządcą administracyjnym parafii był biskup. Realna władza wykonawcza należała do duchownego parafialnego⁴⁴. Organem współdecydującym o wspólnocie i kontrolnym dla instytucji zwierzchnich były ciała kolegialne – zebrania i rady⁴⁵. Wprowadzano urząd starosty, będącego realnym zarządcą mienia cerkiewnego⁴⁶. Organiczną częścią funkcjonowania struktur parafialnych, umożliwiających wypełnianie przez wspólnotę zadań duszpasterskich, była oczywiście misja parafialna.

Przytoczona powyżej definicja *parafii* uwypukla dwa podstawowe elementy funkcjonowania parafii – osoby duchowne i świeckie. Stanowiły one podstawę artykułu nr 5 postanowienia *O misji wewnętrz-*

сийской Церкви 1917-1918 гг...., dz. cyt., cz. 3, s. 45-51.

⁴¹ А. Кравецкий, *Церковная миссия*..., dz. cyt., s. 90.

⁴² ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 13 марта (28 февраля) 1918 года посвященного обсуждению реформы церковного прихода и организации на местах церковных крестных ходов в знак протеста против отделения церкви от государства. Материалы к протоколу*, zeszp. 3431, inw. 1, sygn. 96, k. 1-26; M. Muszyński, *Władza kościelna w prawosławiu*..., dz. cyt., s. 269-292.

⁴³ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*..., dz. cyt., cz. 3, s. 13.

⁴⁴ Tamże, s. 15-16.

⁴⁵ Tamże, s. 19-28.

⁴⁶ Tamże, s. 17-18.

nej i zewnętrznej, w którym ustawodawca podkreślał, że „misja parafialna dokonuje się wspólnymi siłami duchowieństwa i osób świeckich przy współpracy misjonarzy, kierowanych [w teren – KPD] przez arcybiskupa”⁴⁷. Ich wzajemna współpraca na rzecz lokalnej społeczności, w której coraz popularniejsze stawały się stanowiące alternatywę dla wyznań tradycyjnych idee wolnomyślicielstwa, sceptycyzmu, filozofii i myśli socjalistycznej oraz komunistycznej, przynieść miała ewangelizację, oświecenie religijne, rozwój duchowości i wiary.

Otwarcie wspólnot na wiernych, ich problemy oraz potrzeby bytowe i duchowe koncentrowało się wokół społeczno-kulturalnej i dobroczynnej działalności parafii. W ramach tych działań zakładano prowadzenie bibliotek, świetlic, szpitali, żłobków, domów dla sierot i inwalidów. Stymulacja aktywności parafian i ich duszpasterzy na rzecz swojej wspólnoty odnosiła się jednak w pierwszym rzędzie do rozwoju oświaty religijnej. Parafie projektowane były jako miejsca szczególnej troski o wychowanie dzieci i młodzieży. Zakładano tworzenie specjalnych bractw religijnych i szkół na poziomie elementarnym, kółek religijnych, związków i innych organizacji⁴⁸. Ich członkowie, regularnie (najlepiej codzienne) zbierający się w specjalnie wyznaczonych do tego celu miejscach, mieli koordynować i moderować dyskusje, odczyty, kursy dla najmłodszych i dzieci w wieku szkolnym. Starszym proponowano wspólne, publiczne modlitwy, pielgrzymki do miejsc świętych i uroczyste procesje. Postawiono zatem na wieloaspektowość akcji misyjnej, by Słowo Boże docierało do wszystkich.

Koordinacja działalności misyjnej, prowadzonej od diecezji do poszczególnej parafii, wymagała stworzenia organu centralnego. Dotychczasowo, a więc do momentu zwołania obrad Soboru Lokalnego, zwierzchnie funkcje administracyjne i organizacyjne wypełniała, powołana decyzją Świętobliwego Synodu Rządzącego z 12 marca 1913 roku, Rada Misjonarska. Było to ciało o charakterze ogólnorosyjskim, zorientowane na kierowanie akcją misyjną i zajmujące się problemami stojącymi przed misjonarzami. Składało się ono z przewodniczącego w osobie biskupa⁴⁹ oraz czterech oddelegowanych członków-specjalistów. Pierwszy z nich posiadał przygotowanie z zakresie „narodowych

⁴⁷ Tamże, s. 45-51.

⁴⁸ Tamże, cz. 4, s. 37-39.

⁴⁹ W latach 1913-1915 funkcję przewodniczącego Rady Misjonarskiej przy Świętobliwym Synodzie Rządzącym sprawował arcybiskup finlandzki Siergiej (Stragorodskij), a w latach 1915-1917 biskup Innokientij (Jastriebow). Zob. Хроника, „Прибавления к Церковным ведомостям”, nr 14, 1913; *Определение Святейшего Синода от 14 января 1915г.*, „Церковные ведомости”, nr 3, 1915, s. 26.

religii niechrześcijańskich”, za jakie Cerkiew rosyjska uznawała pogaństwo, islam i judaizm. Drugi musiał wykazać się szczególną wiedzą o katolicyzmie i protestantyzmie, a więc „wyznaniach chrześcijańskich, których centrum znajdowało się poza granicami kraju”. Trzeci specjalizował się w „nurtach religijnych zrodzonych w Rosji” – staroobrzędowych i sektanckich. Czwarty zaś na przeciwdziałaniu propagandzie antyreligijnej, bez uwzględniania szczegółowego obszaru zainteresowań i działań⁵⁰.

W okresie blisko pięciu lat działalności Rady jako struktury synodalnej akcja misyjna Kościoła prawosławnego w Rosji nie przyniosła pożądanych efektów, co świadczyło – zdaniem soborowych przeciwników reformy Rady – o konieczności likwidacji tej struktury i/lub zastąpienia jej bardziej optymalnymi rozwiązaniami. Do takich należał projekt biskupa wiatskiego Nikandra (Fienomienowa) przelania uprawnień Rady na Święty Synod, który – zgodnie z postanowieniami Soboru – zajmował się sprawami „charakteru duszpasterskiego, dotyczącego sfery wewnątrzcerkiewnej”⁵¹. Pod tym lapidarnym stwierdzeniem kryły się następujące zadania: dbałość o wierność tradycji, kanonom i dogmatom, kaznodziejstwo, misja, etyka, obsadzanie stanowisk kościelnych, zatwierdzanie wybranych biskupów⁵².

Propozycja powyższa wszczęła w oddziale Misji wewnętrznej i zewnętrznej dyskusję. Metropolita charkowski Antonij (Chrapowickij) podkreślał, że zreformowana Rada Misjonarska miałaby do zaoferowania wspólnocie prawosławnych więcej niż obciążony innymi obowiązkami, stanowiący organ kadencyjny Synod⁵³. Przeobrażenia zachodzące na poziomie organizacyjnym Rady, sugerowane przez część obradujących i przyjęte następnie w postaci postanowienia końcowego, dotyczyć miały w głównej mierze składu osobowego Rady. Kwestie statutowe pozostawiono do rozpatrzenia komisji, która miała procedować po

⁵⁰ *Миссионерский Совет при Святейшем Синоде, „Прибавления к Церковным ведомостям”, nr 17, 1913, s. 752-756.*

⁵¹ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг..., dz. cyt., cz. 1, s. 12.*

⁵² *Tamże, s. 12-13.*

⁵³ Składał się on z patriarchy pełniącego funkcję przewodniczącego i dwunastu arcybiskupów: przedstawiciela stałego – metropolity kijowskiego, sześciu biskupów wybranych przez Sobór na trzyletnią kadencję oraz pięciu biskupów pełniących swoje funkcje w ustalonej kolejności przez okres jednego roku. *Zob. Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг..., dz. cyt., cz. 1, s. 7-8; Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния, Москва 1999, t. 8, s. 220.*

zakończeniu obrad Soboru⁵⁴. Uchwalono, że pracami zreorganizowanej Rady Misjonarskiej kierować miał wybierany przez sobór biskup. Jego zastępcy pochodzić mieli z grona członków Rady. Liczbę tych ostatnich, jak wynika z dokumentu, ustalono na dwunastu: sześciu misjonarzy, czterech przedstawicieli akademii duchownych (po jednym z uczelni moskiewskiej, petersburskiej, kijowskiej i kazańskiej) oraz dwóch reprezentantów organizacji cerkiewno-społecznych. W zebraniach Rady mogli uczestniczyć także eksperci z głosem doradczym⁵⁵.

Hierarchiczna struktura misji rosyjskiej, planowana jako sprawnie działający organizm centralnie zarządzający niższymi komórkami, wymagała znacznych nakładów finansowych. Pochodziły one w całości z budżetu państwowego i zależały od aktualnej polityki Imperium Rosyjskiego (do 1917 roku). Już okres funkcjonowania Dum Państwowych dobitnie pokazał, że roszczenia finansowe Świątobliwego Synodu spotykały się z opozycją rosyjskich parlamentariuszy, niechętnie spoglądających na konieczność dotowania Kościoła⁵⁶. Regularne zmniejszanie środków pieniężnych wpływało na obniżanie przez Cerkiew wydatków na funkcjonowanie własnych struktur organizacyjnych. Położenie misjonarzy było o tyle trudne, że nie posiadali innych źródeł finansowania. Niższe duchowieństwo zawsze liczyć mogło na wsparcie wiernych, nauczyciel ze szkoły parafialnej miał możliwość zwrócić się do rodziców swoich podopiecznych z prośbą o pomoc, natomiast misjonarz, pracujący wśród niewierzących lub pozostających na uboczu własnej wspólnoty, pozostawał osamotniony⁵⁷. Mając na uwadze niebezpieczeństwo paraliżu struktur misyjnych i wynikające z niego implikacje obradujący na soborze aż czternaście spośród czterdziestu sześciu artykułów postanowienia *O misji* poświęcili właśnie kwestiom finansowym⁵⁸.

Blisko trzynastomiesięczne dyskusje soborowe zostały przerwane trwającą w Rosji wojną domową. Sobór musiał przerwać pracę 7 (20) września 1918 roku. Decyzja o zamknięciu trzeciej sesji soborowej była spowodowana czynnikami natury materialnej. Konfiskata

⁵⁴ Zob. Отдел рукописей Российской государственной библиотеки, zesp. 257, kart. 8, sygn. 22, k. 38-44.

⁵⁵ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг....*, dz. cyt., cz. 3, s. 45-51.

⁵⁶ Владимир (Рожков), *Церковные вопросы в Государственной Думе (1906-1917 гг.)*, Москва 2004, s. 234-241.

⁵⁷ А. Кравецкий, *Церковная миссия...*, dz. cyt., s. 110.

⁵⁸ *Собрание определений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг....*, dz. cyt., cz. 3, s. 45-51.

kasy cerkiewnej i pomieszczeń seminarium moskiewskiego, w którym mieszkała większość delegatów, stały się bezpośrednią przyczyną zerwania obrad. Objęcie władzy przez bolszewików sparaliżowało nie tylko cerkiewną władzę ustawodawczą, ale także wykonawczą. Większość ustanowionych zmian nie została wprowadzona w życie, pozostawiając ustalone przez oddział Misji wewnętrznej i zewnętrznej plany w formie teoretycznych projektów. Paradoksalnie, postanowienie *O misji* już w momencie uchwalenia przez większość soborową 6 (19) kwietnia 1918 roku – uległo dezaktualizacji. Jego treść reglamentowała bowiem działalność misjonarską w Rosji carskiej z lat 1905-1917, a więc w państwie, które w 1918 roku już nie istniało.

KAMILA PAWEŁCZYK-DURA

**Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej 1917-1918
a działalność misyjna**

Streszczenie

Sobór Lokalny Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej z lat 1917-1918 był wydarzeniem szczególnym. Moment rozpoczęcia prac soborowych, skład osobowy reprezentacji oddelegowanych do Moskwy oraz powzięte postanowienia wprowadzały nowe, posynodalne elementy funkcjonowania wspólnoty. Jeden z aspektów procesu reformatorskiego odnosił się do organizacji oraz zakresu kompetencyjnego centralnych i terenowych struktur misyjnych Kościoła prawosławnego. Ich działalność, na każdym szczeblu zarządu, przynieść miała ewangelizację, oświecenie religijne, rozwój duchowości i wiary. Owoce kilkunastomiesięcznych obrad soborowego oddziału Misji wewnętrznej i zewnętrznej, który zdołał – pomimo pewnych kontrowersji – wypracować spójny program działalności misyjnej, zostały zaprzepaszczone. Postanowienie końcowe *O misji wewnętrznej i zewnętrznej* pozostało teoretycznym projektem, niemożliwym do realizacji w warunkach rodzącego się państwa sowieckiego.

Słowa kluczowe: Sobór Lokalny Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej 1917-1918, metropolita Władimir (Bogojawliński), misja prawosławna, rewolucja bolszewicka.

KAMILA PAWEŁCZYK-DURA

**The Council of the Russian Orthodox Church (1917-1918)
and the missionary activities****Abstract**

The Local Council of the Russian Orthodox Church in the years 1917-1918 was an exceptional event. The starting point of the Council work, the composition of representation seconded to Moscow, and the taken provisions – introduced new, post-synodal elements of the community functioning. One of the aspects of the reform process referred to the organisation and the scope of competence of the central and regional missionary structures of the Orthodox Church. Their work, at every level of the board, would bring evangelisation, religious enlightenment, the development of spirituality and faith. The fruits of the over-a-year-long debates of the conciliar internal and external Mission branch, which managed – despite some controversy – to develop a coherent programme of missionary activity, have all been lost. The final decision of the *On internal and external mission* – remained a theoretical project, impossible to implement in terms of the nascent Soviet state.

Keywords: Local Council of the Russian Orthodox Church 1917-1918, Metropolitan Vladimir (Bogoyavlensky), the Orthodox mission, the Bolshevik Revolution.